

Dhima ya Sifo za Kijadi katika Shereza za Harusi: Uchunguzi wa Majigambo ya Sherehe za Harusi za Waha wa Kibondo

Leonard Herman

Ikisiri

Sifo za kijadi ni utanzu unaotajwa na wataalamu wa fasihi simulizi (Finnegan, 1970; Mulokozi, 1989) kuwa umeshamiri sana katika jamii nyingi za Kiafrika. Tafiti nyingi zinadai kuwa utanzu huo unajitokeza zaidi katika muktadha wa kiutawala. Katika muktadha huu sifo za kijadi zina dhima ya kudumisha ushujaa, uhodari na ujasiri wa wanaume katika kuimarisha utawala wa kichifu au kitemi. Makala haya yanaonesha ukweli kwamba majigambo haya yalikuwa na hutokeza pia katika muktadha mwingine kama vile kwenye sherehe za harusi. Kwa hiyo, majigambo haya yalikuwa na dhima nyingine zaidi ya hizo zilizotajwa na wataalamu hao wa mwanzo. Lengo la makala haya ni kujadili dhima ya majigambo yatambwayo katika sherehe za harusi za Waha wa Kibondo.

1.0 Utangulizi

Sifo ni tungo za kishairi ambazo husifu watu, wanyama, mimea au hata vitu vingine. Baadhi ya sifo huwa zinakashifu au kukejeli (Mulokozi, 1989; Wamilitila, 2003; na M'Ngaruthi, 2008). Mulokozi (1989) na Wamilitila (2004) wanazigawa sifo za kijadi katika vipera vitatu ambavyo ni majigambo (vivugo), tondozi na pembezi. Kipera cha majigambo ndicho kinachoshughulikiwa katika makala haya. Pamoja na maana ya majigambo iliyotolewa na Mulokozi (1989), na Rubanza (1994), Waha wanayaelewa majigambo kama maghani ya kujisifu yanayofanywa na mwanaume kuthibitisha udume wake au wa nasaba yake mbele ya umma, hasa kwa kudokeza kifani baadhi ya matendo ya kishujaa aliyoyafanya katika jamii. Matendo hayo ya kishujaa yanaweza kuwa ya kweli au ya uongo ilimradi tu kunoghesha utambaji na kueleza ushujaa wa mwanaume. Msisitizo katika fasili hiyo ni kuwa fani ya majigambo ni ya wanaume tu, yaani fani ya kuonesha udume. Kwa hiyo, majigambo ni fani ya kusaka heshima kwa matendo ya kishujaa. Hii ndiyo sababu wale wasioweza kujigamba walionwa kuwa sawa na wanawake (Muhando na Balisidya, 1976).

1.1 Nadharia na Mbinu za Utafiti

Data za utafiti zilipatikana kwa kufanya utafiti wa maktabani katika Maktaba ya Dkt. Wilbald K. Chagula ya Chuo Kikuu cha Dar es Salaam, Makavazi ya TATAKI na mtandaoni. Baada ya utafiti wa maktabani mtafiti alienda kufanya usaili na watafitiwa na majadiliano ya vikundi huko uwandani. Utafiti ulifanyika katika kata sita za Wilaya ya Kibondo na kuhusisha watu watatu, kwa kuzingatia jinsi zote mbili (wanaume na wanawake) kwa kila kata. Data ilichakatwa na kuchambuliwa kwa kuongozwa na Nadharia ya Uhalisia. Kwa

rajibu wa nadharia hii, msanii ni zao la jamii, pia mazingira ni kiungo na mwege muhimu katika usanii (Wamitila, 2003). Mtambaji wa majigambo ni zao la jamii halisi kwa maana ni vigumu mtu kutoka jamii tofauti kutamba majigambo ya jamii nyingine, kwani kuna kaida na itikeli maalumu za kijamii zinazoweza kumtanza. Matukio ya kijamii huwa ndiyo malighafi ya fasihi. Kwa mkabala huu basi, umbaji wa wahusika wa fasihi, maudhui na migogoro lazima upatane na uhusiano wa kijamii na jamii husika iliyopo. Kwa hiyo, uhusiano wa fasihi na jamii ni wa kiukamilishano. Fasihi siyo tu matokeo ya mambo ya kijamii bali pia ni kisababishi cha athari za kijamii (Mshengyezi, 2003).

1.2 Utafiti kuhusu Majigambo

Muhando na Balisidya (1976) wakijadili dhana ya majigambo, wanasema kuwa majigambo ni aina fulani ya sanaa za maonesho iliyojitokeza katika jamii fulani nchini Tanzania, hasa zile zilizoshiriki sana katika vita vya makabila (mfano, Wahaya wa Kagera, Wangoni wa Kusini mwa Tanzania na Wakuria wa Musoma) na ambavyo vilikuwa vinaleta changamoto katika ushujaa wa wanaume. Pia, Rubanza (1994) anashadidia hoja hiyo kwa kuzitaja jamii zenye majigambo wa ikiwamo Wakurya na jamii za Kizanaki. Nje ya Tanzania, fani hii ya majigambo iko katika jamii nyingi. Mijadala na tafiti mbalimbali zilizowahi kufanyika kuhusiana na sifo za kijadi ni pamoja na Cope (1968), Finnegan (1970), Kunene (1971), Opland (1975), White (1982), Vail na White (1991), Okpewho (1992), Rubanza (1994), Brown (1997), Kabuta (1997), Groenewald (2001), na Mphande (1993, 2004). Mapitio mengi, hasa hayo yaliyotajwa, yanaonesha kuwa majigambo mengi ya kijadi huwarejelea sana watawala na watu maarufu katika jamii inayohusika. Rubanza (1994) akitolea mfano majigambo ya jamii ya Wahaya, anaonesha jinsi majigambo yalivyokuwa yakitumika kudumisha ushujaa, uhodari na ujasiri wa wanaume na katika kuimarisha mamlaka ya utawala wa kitemi. Msimamo wa makala haya ni kuwa, majigambo yalikuwa na dhima ya kudumisha ushujaa, uhodari na ujasiri wa wanaume na si katika kuimarisha utawala wa watawala tu. Majigambo pia hujitokeza katika muktadha mwingine kama vile kwenye sherehe za harusi. Kwa hiyo, majigambo yalikuwa na dhima nyingine nyingi zaidi.

1.3 Muktadha Unaovyaza Majigambo katika Jamii za Kiafrika

Mazingira yanayoainishwa na Kunene (1971), Muhando na Balisidya (1976), Mulokozi (1989) na Rubanza (1994) yanaonekana kuwa ni ya kimajumui kwa Afrika nzima. Changamoto alizokutana nazo mwanaume katika jamii ndizo zilizoibua majigambo. Kwa mfano, Kunene (keshatajwa) na Muhando na

Balisidya (weshatajwa) wanasema kuwa sifo za kijadi hasa zile za ushujaa zinachipuka na kushamiri katika mazingira ya kimaisha yenye changamoto kwa ushujaa wa wanaume. Naye Rubanza (1994), akimnukuu Bowra (1952) anaeleza kuwa majigambo hayawezi kuwapo katika kila jamii, ila tu ile ambayo wanaume huamini utu wao na kuwa utu huo hupatikana katika jitihada ya kutafuta heshima au ustahiki ambavyo hupatikana katika mazingira yenye hatari. Katika jamii ya Waha wa Kibondo hoja hizo zinakubalika. Kwa hiyo katika sherehe za harusi majigambo yaliibuliwa kutokana na ugumu na changamoto mbalimbali alizokutana nazo mwanaume katika kumpata mwenzi anayemuoa.

2.0 Sherehe za Harusi za Waha

Kama zilivyo jamii nyingine, tukio la harusi katika jamii ya Waha ni jumla ya michakato kadhaa kama vile kuchumbia, kutoa mahari, kukabidhi mwari kwa mwanaume, kumsindikiza bibi harusi kwa mume wake, fungate kwa maharusi, kuwatoa nje maharusi, na kadhalika.

Kwa kabila la Waha, suala la kuchumbia lilikuwa refu na gumu kutokana na masharti ya kijadi yaliyowekwa ili kupima dhamiri ya muoaji. Kwa mfano, mvulana aliambiwa achanje chale juu ya mguu au mkono wa msichana ikiwa ni alama ya sehemu ambapo bangili (*inyerere*)¹ zilitakiwa kufika kabla ya kumuoa. Mvulana alipaswa kumvika msichana bangili hizo katika nyakati tofautitofauti. Pili, wazazi wa pande mbili baada ya kuonana, wazazi wa msichana waliwakabidhi mgomba mdogo wazazi wa mvulana. Wazazi wa mvulana walitakiwa kuleta mitungi ya pombe mpaka ule mgomba ujae kata walizobebea pombe ndipo waambiwe kitakachofuata.

Wazazi wakifanikiwa kujaza ule mgomba kwa kata au mkono wa msichana kwa bangili (kama ilivyoeleza hapo awali), kinachobaki ilikuwa ni kupanga lini wazazi wa msichana waende kuona mji wa mvulana. Wazazi wa mwanaume waliandaa pombe kwa ajili ya kuwakarimu wageni wa kutoka kwa mwari waliokuja kuona mji wa mume mtarajiwa (*kulabha ulugo*). Baada ya hapo watafutaji wa mke waliambiwa wakajiandae ili watengeneze pombe nyingine waje kuambiwa mahari rasmi. Wakishatengeneza pombe na kwenda kwa wazazi wa mwari waliambiwa mahari inayotakiwa. Suala la kutafuta mahari lilikuwa gumu sana. Hivyo, kuna watu iliwabidi walowee katika jamii nyingine wakitafuta mahari. Baada ya mahari kutolewa basi maandalizi ya harusi yalifuata.

¹ Bangili hizo zilitengenezwa kwa madini kama ya shaba (*bronze*). Muoaji alihangaika sana katika kuzipata bangili.

Siku ya kwenda kukabidhiwa mke, waoaji walitakiwa kubeba pombe waliyoagizwa ukweni. Watu wa pande zote walifanya mkasha (*kulalila imbazi*) siku moja kabla ya harusi yenyewe. Usiku huo ngoma za aina mbalimbali zilichezwa pamoja na michezo mingine. Siku iliyofuata, kwa makusudi kabisa, wenye mwari walichukua muda mrefu kumtoa mwari ili kuwahangaisha waoaji. Watu walicheza sana pale mlangoni huku wakiomba kupewa mwari kwa kutoa ujumbe mbalimbali kupitia nyimbo. Wakati wote muoaji alitakiwa kuwa ameshikilia upinde na mshale kama shujaa anayesubiri kutangaziwa ushindi vitani. Wazazi wa msichana wakiona wachezaji wamecheza sana mpaka wakatoka jasho basi walimkabidhi mtoto wao kwa waoaji na kuwatakia safari na maisha mema.

2.1 Utambaji wa Majigambo katika Sherehe za Harusi

Majigambo yaliyokuwa yakitambwa katika sherehe za harusi tofautitofauti, yalifanana. Hata hivyo, ubunifu wa mtambaji na muktadha tawala ndivyo vilivyokuwa vinaleta utofauti. Mjigambaji wakati wa utambaji alisimama katika sehemu inayomwezesha kuonekana vizuri, alishika silaha za kijadi kama upinde na mshale au zana nyingine kama mkuki, rungu kubwa na panga. Wakati wa utambaji, fanani alionesha kwa matendo kama anayetumia zana hizo alizoshika, hali hii iliwasisimua hadhira; walimsikiliza kwa makini na kumpigia makofi na vigelegele. Katika maeneo mengi mtambaji alitakiwa kuwa katika vazi rasmi ili kila anayemuona atambue nafasi yake katika tukio hilo. Sifa za mjigambaji katika jamii ya Waha ni sawa na zile za jamii nyingine zenye fani hii (Rubanza, 1994; Cope, 1968). Mtambaji alitakiwa kuwa mwanaume (*umugabhogabho*), mtu mzima wa makamo (*umushingantahe*), mwenye ujumi mwingi wakati wa utambaji (*ibhidehe*), kujua historia ya jamii yake (*kuyobhora ivyaker*), na sifa nzuri kitabia (*imyigenzo myiza*). Muktadha uliotawala utambaji wa majigambo katika sherehe za harusi ni wakati wa kutoa na kupokea mahari, wakati wa kukabidhi mwari kwa waoaji (*gufuhura*), safarini kuelekea kwa mwanaume (*guhewekeza*) hasa msafara ulipofika njiapanda (*amayilabhili*) na nyumbani kwa bwana harusi, baada ya kufanikiwa kujamiiana na mke na kumkuta bado ni bikira.

2.2 Dhima ya Majigambo katika Sherehe za Harusi

Katika sehemu hii, makala yataibua dhima kadhaa za majigambo katika muktadha wa sherehe za harusi za Waha wa Kibondo. Lengo ni kubainisha kwamba dhima zilizokuwa zimetajwa na watafiti wengi wa fasihi simulizi ya Kiafrika kwa kurejelea katika muktadha wa kiutawala (taz. 1.2) zilikuwa

zinatoa mahitimisho ya jumla jumla tu. Zifuatazo ndizo dhima za majigambo katika muktadha wa sherehe za harusi za Waha wa Kibondo.

2.2.1 Kuendeleza Ushujaa katika Jamii

Kutokana na michakato migumu anayopitia mwanaume katika jamii ya Waha suala la kuoa linapofanikiwa linakuwa ni ushindi mkubwa kwa mtafutaji na familia yake. Masharti katika kuchumbia hadi kuoa, wakati mwingine, yangeweza kumshinda mtu asiye na nia thabiti na uvumilivu wa kutosha. Ushujaa katika majigambo siyo suala geni bali hata katika miktadha mingine nje ya harusi limekuwa likijitokeza katika jamii mbalimbali za Afrika (Okpewho, 1992; Mphande, 2004; Kabuta, 1997). Ushindi uliopatikana katika harusi ulisifiwa sawa kabisa na ule ambao mwanaume aliupata mara baada ya kuwa mshindi katika vita.

2.2.2 Kuendeleza Mfumo Dume katika Jamii

Fani hii ya majigambo ilitambwa na wanaume tu. Watafitiwa walieleza kuwa suala la mwanamke kujigamba lisingejitokeza hata siku moja katika shughuli yoyote ya kijamii kwani ingekuwa ni kukiuka kaida na kanuni za jamii ya Waha. Kijamii mwanamke alikuwa ni pato mojawapo la mwanaume (*ilonko*). Hivyo, kama mwanamke angejigamba maana yake angekuwa amekana nafasi yake na kuchukua nafasi ya mwanaume. Kwa mfano, katika jigambo lifuatalo, hoja hii inajitokeza bayana.

Jigambo Na. 1

*Ndi nkorokoro
ndi mugachu ka magumba
kana ka bhigondo
ndalishe ndalisumije
ndituna nkabhi ntosho
ndalanvya nkabhu umugogo
abhakobwa bhakangwanila,
umugabho nije
mulangwanile bhakoyo...*

Mimi ni shujaa wa mashujaa
niko kwenye wingu la hatari
ni mwana wa nguli
nilishaua mno
nikijipinda nakuwa nundu
nikijinyosha nakuwa daraja la
wanyonge
wasichana hunigombania, dume ni
mimi mnilinde wahenga wangu..
(*Tafsiri ya mwandishi*)

Chanzo: Mzee Kamana A. Mudimyi, Kijiji cha Biturana, kata ya Kibondo mjini, tar. 10/11/2011.

Neno “*umugabho*” katika mshororo wa saba kushoto lina maana ya shujaa lakini shujaa mwenyewe lazima awe mwanaume. Dhima hii ni ya kimajumui

katika jamii nyingi za Kiafrika (Muhando na Balisidya, 1976; Vail na White, 1991; na Rubanza, 1994).

2.2.3 Kutunza Kumbukumbu za Mambo Muhimu ya Jamii

Majigambo yaliyokuwa yanatambwa katika jamii ya Waha wa Kibondo yalihifadhi mambo ya zamani sana; kama vile koo na miiko yake, majina ya mababu, mashujaa ambao sasa ni mizimu, wanyama wa kipekee, ndege maarufu, mimea na matukio ya kutisha yaliyopata kutokea katika jamii hiyo. Tutazame mfano huu.

Jigambo Na. 2

<i>Ndabhanduse</i>	Nasimama shujaa
<i>ndi tunguri</i>	ni tunguri
<i>itunguli ndaha</i>	litungualo ngome
<i>yarukorogota gwamukorumbone</i>	nafura nikichokozwa
<i>ndi naga yi kibhi</i>	mimi ni chungu cha sumu
<i>ichanigwa ni bhisate vyi</i>	nichoche waye na vipande vya miti
<i>miyogolo igahishwa ni vyi</i>	maarufu
<i>milinzi</i>	naivishwa na miti ya wahenga
<i>agacha ka migombo gatwala</i>	ni mwewe adimu sana nikwapuaye
<i>inkoko kagalamey.....</i>	kuku nikiwa nimelala chali.....
	(Tafsiri ya mwandishi)

Chanzo: Mzee Mushikanyi Ntagabho, Kijiji cha Nyabhitaka, kata ya Kizazi, tar. 27/10/2011.

Katika jigambo hilo kuna vitu kadhaa vinavyotajwa ambavyo ni muhimu kwa jamii. Kwa mfano, “itunguri” ni kibuyu cha kuhifadhi madawa ya asili (ndonga) chenye kufanya maajabu. “Imiyogolo” ni aina ya miti maarufu katika jamii hiyo iliyokuwa inapatikana kwa nadra sana. “Imilinzi” ni miti iliyokuwa inahusishwa na ulinzi wa watu kisihiri. Haya na mengine yalipotajwa katika majigambo yaliwakumbusha watu kujali utamaduni wao na mazingira yao kwa urahisi (White, 1982; Kipury, 1983; Vail na White, 1991 na Rubanza, 1994).

2.2.4 Kuwezesha Mazungumzo ya Kijadi

Katika maelewano ya wazee juu ya mahari na kukabidhiana mwari, kulikuwa na mitego mingi ya ulumbi. Mazungumzo hayo yalitumia hadithi, methali, misemo na utani, na vyote vilifanyika kwa ufundi sana. Mambo yote hayo yalihatiji busara na hekima kubwa katika kuyategua na kuwaridhisha wategaji. Mara

baada ya kutegua mitego hiyo, mtambaji alijigamba kudhihirisha ushindi. Wanawake walipiga makofi na vigelegele kushangilia ushindi huo. Jigambo la kipengele hiki mara nyingi lilikuwa fupi ili kuruhusu mazungumzo yaendele. Kwa mfano:

Jigambo Na. 3

*Ndi nkorokoro,
ndabhanduse,
umwana wa Bhachabha
ndaguhenduye umugabho wa
bhagabho
kombolangila
ndakwiye kuhabwa umugenyi
gila dyowombwila mutama
ndakwivuze sha*

Ndimi shujaa
nasimama
mwana wa Bachaba
nimekuweza mi shujaa wa mashujaa
ushindi huwa kawaida kwangu
nafaa sasa kupewa mke (mgeni
wangu)
niambie lolote mzee wangu
nimekuweza mie
(Tafsiri ya mwandishi)

Chanzo: Mzee Petro B. Kibwatari, Kijiji cha Rugunga, kata ya Kitahana, tar. 04/11/2011.

2.2.5 Kuburudisha Hadhira

Mara nyingi katika shughuli za kijamii, hasa za sherehe, ni lazima kuwe na burudani. Hii huwafanya wale waliohudhuria shughuli hiyo kufurahi na kuburudika. Sherehe za harusi za Waha, kama ilivyoelezwa hapo mwanzo, zilihusisha burudani za aina mbalimbali. Kwa mfano, kulikuwa na ngoma za kila aina zilizohusisha kucheza na kutuzwa. Majigambo nayo yalikuwa sehemu mojawapo ya burudani hiyo. Mjigambaji alipokuwa akitamba, hadhira yake ilikaa kimya kusikiliza kwa makini huku ikichombeza kwa kusema “*Ulinde?*” (U nani wewe?). Maneno haya yalimtaka mtambaji ajibainishe kuwa yeye ni nani kishujaa. Kuulizwa yeye ni nani, kulimfanya mjigambaji atumie ubunifu wake wote kwa kujinasibisha na vitu tofautitofauti kisitari. Ulinganishi huu wa kisitari huifanya hadhira kumlinganisha msanii kwa kuchora picha ya kile anachojifananisha nacho. Ushiriki huo wa hadhira ulimtia moyo na hamasa mtambaji. Hivyo, hali hii ilimfanya mtambaji aongeze mbwembwe nyingi katika kujigamba ili akongee nyoyo za hadhira.

2.2.6 Majigambo ni Ishara ya Kuridhika

Baada ya wasindikizaji kumkabidhi mwari kwa mumewe, asubuhi siku ya pili mwanaume alitakiwa kujigamba baada ya kulala na mwari ili kukamilisha taratibu za ndoa. Mara baada ya kumwingilia mke wake na kumkuta bado ni bikira hapo muoaji alijigamba ili kuudhihirishia umma kuwa ameridhika na amempokea mke wake bila manung’uniko yoyote. Kama akimkuta mke wake

amekwishajamiiiana mwanaume mwingine, muoaji alikaa kimya, na hata mshale kwenye upinde wake aliokuwa ameshilia aliuinamisha chini. Hali hii iliashiria kuwa muoaji anawanung'unikia wazazi au walezi wa msichana huyo. Wasindikizaji waliomleta mwari wakiona hivyo, waliondoka kuelekea nyumbani kwao wakiwa na aibu kubwa.

2.2.7 Kuonesha Moyo wa Shukurani kwa Wazazi na Jamii

Pamoja na michakato mingi na migumu iliyokuwapo katika kumpata mke, bado muoaji na familia yake, walipaswa kuonesha shukurani kwa njia ya majigambo. Yule aliyejigamba kama ni muoaji mwenyewe au mwakilishi, mara nyingi alitoa maneno ya kushukuru familia, jamii na wahenga kwa kile alichopata (*ilonko*). Kwa mfano, katika jigambo aliweka maneno haya:

*Abhatama, abhavyeyi, bhasokulu,
na abhashingantahe ndashimye
chane*

Wazee, kina mama, wahenga
na wazee watukufu nakushukuruni
sana. (*Tafsiri ya mwandishi*)

Maneno hayo, yanatamkwa kuonesha shukurani kwa wote waliotajwa, pamoja na hadhira iliyohudhuria katika tukio hilo.

2.2.8 Kutangaza Uhalali wa Ndoa ya Kijadi

Majigambo ni ishara kuwa maharusi wamefunga ndoa iliyofuata kanuni za kijadi. Majigambo yaliyotambwa, yalidhihirisha kuwa, wale wanaoana wana baraka za wazazi na za jamii nzima. Hii ndiyo sababu wanajitangaza ili kuweka wazi azma yao. Watu ambao hawakufanikiwa kuhudhuria tukio la harusi waliposikia majigambo yakitambwa njiani, hasa kwenye njiapanda, walijua kuwa huo msafara una baraka zote za kijamii. Kwa upande mwingine, kulikuwa na vijana waliokuwa wanaoana bila kufuata taratibu zilizozoeleka. Hawa katika mambo yao hawakujigamba maana walikuwa ni wavunjaji wa taratibu za kijadi.

2.2.9 Kujitambulisha Kinasaba

Kama zilivyo jamii nyingine za Kiafrika, Waha wana koo ndogondogo nyingi sana katika jamii yao. Koo hizo hutambuliwa na kuheshimiwa kutoka kizazi kimoja hadi kingine. Kwa mfano, kuna koo kama za *Abhazigabha, Abhanyambo, Abhayobha, Abhahima, Abhanyamurega, Abhachabha, Abhahanza, Abhanyagisaka, Abhashubhi, Abhanyamugwe, Abhahinda, Abhanyongozi, Abhalima, Abhadyame*, na nyingine nyingi (KIDEA, 2001). Koo hizi zilikuwa muhimu sana. Kwa mfano, kila ukoo ulikuwa na miiko ya vyakula na mambo mengine ambayo kila mtu mwenye nasaba hiyo alipaswa

kuyazingatia na kuyaheshimu popote atakapokuwa. Kama masharti ya ukoo yakikosewa, mikosi na magonjwa yalijitokeza katika ukoo ule. Pia, watu wenye nasaba moja walikuwa hawawezi kuoana kwani walijitambua kuwa ni ndugu wa damu. Kupitia majigambo, koo hizi zilitajwa na kila aliyesikia alijua ukoo wa waoaji na miiko² yao. Tazama kwa mfano katika majigambo na. 3, mshororo wa 3, mjigambaji anasema yeye ni wa ukoo wa Bachaba.

2.2.10 Kuashiria Furaha

Waha vilevile waliyatumia majigambo katika sherehe za harusi kuudhihirishia umma jinsi muoaji na familia yake walivyofurahi kutoka moyoni. Hadhira nayo ilifurahi na kuwaunga mkono maharusi kwa kumpigia makofi na vigelegele mtambaji wa majigambo. Rejea mfano huu wa jigambo:

Jigambo Na. 4

*Ndi nkorokoro nkora bhulakari
ndamubhandukanye
umwana wabhili
ndakanguye vyose munzira
ndamusohoje muhira
ni Mana yilimbele,
kombonye kano gakene
ndakavuyemwo, ndashimye,
abhatama, abhavyeyi, bhasokulu,
na bhashingantahe ndashimye
chane
ngomba gushiramwo ibhidehe lelo,
ndamusohoje umwana wa
bhilimiye
ibhilibwa bhilobha dya nawe
ngaha
ndatabharuse
mulantabhale bha bhiheko.*

Mimi ni shujaa mtenda maajabu
nimekuja naye
mtoto wa watu
natengua mikosi na balaa zote njiani
nimemfikisha nyumbani kwangu
na Mungu anibariki
kwa kuwa nimeondokana na ukapera
ninayo furaha isiyo kifani
wazee, kina Mama, wahenga
na wazee washauri nimefurahi sana
sasa nataka niwaoneshe mbwembwe
zangu
kwa kumfikisha mtoto wa wakulima
stadi
chakula hapa kitakuwa si cha kuuliza
tena
nimetoka mbali
mnilinde wahenga wangu.
(Tafsiri ya mwandishi)

Chanzo: Mzee Kamana A. Mudimyi, Kijiji cha Biturana, kata ya Kibondo mjini, tar. 10/11/2011.

² Kwa mfano, ukoo wa Washubi (*Abhashubhi*), mwiko wao ulikuwa ni kula pongo (*abhazi* mpongo), ukoo wa Basindi (*abhasindi*) mwiko wao ulikuwa ni kula ng'ombe mwenye baka moja (*inka yi bhala limwe*).

Katika mshororo wa 7-8, mjiambaji anadai kuwa kabla ya kuoa alikuwa mkiwa na maskini. Hivyo, kwa kitendo cha kuoa, tayari ukiwa na umaskini vimeondoka. Kwa hiyo, ana furaha isiyo na kifani moyoni mwake. Mshororo wa 11-12, mjiambaji anataka aoneshe kwa vitendo namna alivyofurahi kwa kumfikisha mke mzuri nyumbani.

2.2.11 Kuenzi Wahenga wa Jadi

Tukirejea katika mifano ya majigambo (karibu yote) yaliyotumika, tunaona kuwa katika mshororo wa mwisho mjiambaji anamaliza kwa kujikabidhi kwa wazee au wahenga. Kwa mfano, katika jigambo Na. 4 mjiambaji anamaliza kwa kusema, "*mulantabhale bhabhiheko*" (mnilinde wahenga wangu). Hitimisho hilo linaonesha kuwa mjiambaji alitakiwa kumaliza utambaji wake kwa mtindo huo kama ishara ya kuwakumbuka, kuwaenzi na kuwaheshimu wahenga.

2.2.12 Kuonesha Kujali Hadhi ya Mke

Katika jamii ya Waha, kila mtu aliyekuwa na shughuli ya harusi, alihakikisha kuwa anaenzi jadi hii. Watafitiwa walieleza kuwa katika harusi yoyote, kama ingetokea mambo yakaendeshwa bila kujigamba, wasichana wangelalamika sana. Kama harusi ingefanyika bila majigambo, wasichana wangeona kuwa hawakuthaminiwa. Msichana (mvari) alipokuwa katika shughuli za harusi yake, akisikia mjiambaji amejigamba, alijisikia vizuri. Majigambo yalionesha kuwa mwanamke ni adimu, ndiyo maana wanaume walijigamba baada ya kukamilisha taratibu zote. Pia, majigambo yaliwafurahisha wanawake, hasa baada ya muoaji kuhakiki ubikira wa mke wake. Kitendo cha kujigamba kuonesha kuwa mke alikutwa akiwa bikira, kiliwatia hamasa wanawake kuimarisha malezi kwa mabinti wengine ili kuepuka aibu kwa wazazi.

2.2.13 Kutegua Mikosi Njiani

Katika jamii ya Waha, iliaminika kuwa maeneo ya njiapanda (*amayilabhili*) ni sehemu zenye mikosi. Kwa kuhusisha majigambo wakati wa msafara, waliamini kuwa, kitendo kile kilitupilia mbali na kuondoa mikosi hiyo. Wao waliita "*Gukanguura*" yaani kutengua balaa au mikosi iliyotegwa njiapanda. Dhima hii ya majigambo katika muktadha huu, tunaweza pia kuiita dhima ya kisihiri³ kwa kuwa inaambatana na imani. Imani juu ya mikosi ya njiapanda ilijibainisha hata katika mambo ya uganga; kama mtu alikwenda kwa mganga (*umupfumu, nyamulagula*) akiwa na shida ya kuandamwa na mikosi, alipewa

³ Imani katika nguvu isiyoonekana kwa macho.

dawa na kuambiwa akaitumie akiwa njiapanda⁴. Katika majigambo mengi ya njiani, mara nyingi mjigambaji alisema neno “*ndakanguye*” (natengua). Neno hilo lilimaanisha kuwa mtambaji amebatilisha mazindiko yote yaliyopo njiapanda (Rejea jigambo Na. 4, mshororo wa 4).

3.0 Hitimisho

Suala la kuchumbia mpaka kuoia katika jamii ya Waha lilifanywa kwa taratibu maalumu na ngumu sana. Huenda suala hili lilifanywa kuwa gumu makusudi ili kuwapima waoaji kama walistahili. Hali ya kuwa na vigezo vingi katika jamii ya Waha iliwafanya watu wa jamii hiyo waheshimu kitendo cha kuoia. Kitendo hicho kilihitaji maandalizi ya kutosha. Ugumu huu katika michakato ya kuoia ndiyo uliovyaza mazingira ya kujigamba. Kwa hiyo, inaweza kuhitimishwa kuwa mazingira yanayochipuzi majigambo katika jamii za Kiafrika kwa ujumla yalifanana, isipokuwa, kulikuwa na tofauti ndogondogo tu zilizotokana na utamaduni na mazingira ya jamii.

⁴ Mpaka sasa bado kuna imani hiyo. Lakini pia inaonekana hata jamii nyingine hasa za nchini Tanzania zinaamini hivyo.

Marejeleo

- Bowra, C. M. (1952). *Heroic Poetry*. London: Macmillan.
- Brown, D. (1997). "Poetry, History, Nation: The Praises of Shaka Senzangakhona" Katika *English in Africa*, Juz. 24, Na. 1 uk. 7-36.
- Cope, T (ed). (1968). *Izibongo-Zulu Praise Poems*. Oxford: Clarendon Press.
- Finnegan, R. (1970). *Oral Literature in Africa*. Oxford: Clarendon Press.
- Gabakama, Z.N. (1980). "Majigambo ya Wazanaki" (Praise Poetry of Wazaki). Kazi Maalumu, Idara ya Kiswahili, Chuo Kikuu cha Dar es Salaam.
- Groenewald, H. C. (2001). "I Control the Idioms: Creativity in Ndebele Praise Poetry." *South African Journal of African Languages*, 33.
- Kabuta, N. S. (1997). "Isimu-Ushairi: Muundo wa Majigambo." University of Gent, Belgium. *Nordic Journal of African Studies*, Juz. 6 (1): uk. 36-60 (1997).
- KIDEA. (2001). *Baha and Related People of Kigoma Region*. Dar es Salaam: TPS L.t.d.
- Kipury, N. (1983). *Oral Literature of the Maasai*. Nairobi: Heinemann Educational Books Ltd.
- Kitemanio, A. (1977). "Mabadiliko ya Majigambo ya Kabila la Wakurya Zamani na Wakati wa Ukoloni." Kazi Maalumu, Idara ya Kiswahili, Chuo Kikuu cha Dar es Salaam.
- Kunene, D. P. (1971). *Heroic Poetry of the Basotho*. Oxford: Clarendon Press.
- M'Ngaruthi, T.K. (2008). *Fasihi Simulizi na Utamaduni*. Nairobi: JKF.
- Mphande, L. (1993). "Ngoni Praise Poetry and the Nguni Diaspora." *Research in African Literatures*, Juz. 24, Na. 4, Special Issue in Memory of Josephat Bekunuru Kubayanda uk. 99-122). USA: Indiana University Press.
- Mphande, L. (2004). "Heroic and Praise Poetry in South Africa," *The Cambridge History of African and Caribbean Literature*, Eds. F. Abiola Irele and Simon Gikandi. Cambridge University Press. Cambridge Histories Online. Cambridge University Press. DOI:10.1017/CHOL9780521832755.006. <http://www.jstor.org/stable/3820256>. 29/04/2011 15:31. ilisomwa tarehe 10 Agosti, 2011.
- Muhando, P., na Balisidya N. (1976). *Fasihi na Sanaa za Maonyesho*. Dar es Salaam: T.P.H.
- Mulokozi, M. M. (1989). "Tanzu za Fasihi Simulizi." Katika, *Mulika*. Na. 21. Dar es Salaam: TUKI.
- Mushengezezi, A. (2003). *Twentieth Century Literary Theory*. LIT. 224: Literature. Kampala: Makerere University.
- Okpewho, S. (1992). *African Oral Literature. Backgrounds, Character, and Continuity*. Bloomington: Indiana University Press.
- Opland, J. (1975). "Imbongi Nezibongo: The Xhosa Tribal Poet and the Contemporary Poetic Tradition." *PMLA*, Juz. 90, Na. 2 (March. 1975), uk. 185-208.

Modern Language Association. <http://www.jstor.org/stable/461604>
ilisomwa tarehe 10 Aprili 2011.

Rubanza, Y. I. (1994). *Fasihi Simulizi: Majigambo (Ebyebugo)*. Dar es Salaam: Dar-es Salaam University Press.

Vail, L., and L. White. (1991). *Power and the Praise Poem: Southern African Voices in History*: University Press of Virginia.

Wamitila, K. W. (2003). *Kamusi ya Fasihi: Istilahi na Nadharia*. Nairobi: Focus Publications Ltd.

Wamitila, K. W. (2004). *Kichocheo cha Fasihi Simulizi na Andishi*. Nairobi: English Press.

White, L. (1982). "Power and the Praise Poem." Taylor & Francis, Ltd. *Journal of Southern African Studies*, Juz. 9, Na.1 uk.. 8-33. <http://www.jstor.org/stable/2636730>. Ilisomwa tarehe 29 Aprili, 2012.

Wikipedia, the free encyclopedia. (2012). "Sociological criticism" kutoka katika, http://en.wikipedia.org/wiki/Sociological_criticism. Ilisomwa tarehe 8 Februari, 2012.